

Kasjurer, astrakanäpplen och Vilhelm Mobergs utvandrarepos

Våren 2021 gjorde Hans Nilsson och Frida Persson från Vitterhetsakademiens Stensjö by ett besök hos Torvald Fält i Malmbäck. Torvald Fält är potatissamlare och med sin odling av sammanlagt 365 sorters potatis sköter han om en genbank för många äldre potatissorter. Syftet med besöket var att få med sig hans kunskap och dessutom ett antal lämpliga potatissorter som skulle kunna passa att odla i Stensjö med målbilden att de kunde varit odlade i Stensjö vid förra sekelskiftet (1900). Resultatet av vad de fick med sig från Torvald fick vi se på Facebook i oktober 2021. Sommaren 2021 provodlade man så på Stensjö sju sorters potatis (se bilden). De kunde alla ha varit i odlade i Stensjö vid 1900-talets början. Bland dem var kasjurererna av särskilt intresse. Potatissorten kasjurer utsågs 2007 till Smålands landskapspotatis och då skrevs det om den i flera tidningar. I Expressen kunde man under rubriken *Småland har fått en egen potatis* läsa att kasjurer omnämns i Mobergs utvandrarepos.

Men sorten kasjurer kom inte till Sverige förrän runt 1900 då den importerades från Tyskland. Det fick jag lära mig från Stensjöns personal och det satte alltså ett frågetecken för att kasjurererna kunde ha något med Karl-Oskar och Kristina att göra, vare sig i Sverige eller i Amerika vid roman-svitens tid på 1850-1860-talen. Samtidigt stod det helt klart att denna pusselbit var en intressant koppling mellan den praktiska verksamheten på Stensjö och den övergripande kunskapen om kulturväxternas historia. I skötselplanen för Stensjö hade vi slagit fast att kulturresevatet skulle vara ett kunskaps- och utvecklingscentrum för historiskt landskapsbruk och biologiskt kulturarv. Den typ av erfarenhet och lärdom som man fick på Stensjö av att odla kasjurererna och kopplingen till Vilhelm Moberg var ett utmärkt exempel på hur den kunskapsuppbyggnaden skulle kunna gå till.

Men historien om kasjurererna satte ett frågetecken för hur Vilhelm Moberg hade arbetat med källmaterialet till utvandrareposet. Hade han hört talas om kasjurer

Potatissorter odlade 2021 på Stensjö. Tysk blå, Röda krokar, Up-to-date, Kalmar röd, Röda krokar, Kasjur och Gammal svensk röd. Foto: Frida Persson.

i sin ungdom och tänkt sig att det måste vara något gammalt? Var det så kasjurererna hade kommit in i utvandrareposet trots att de knappast kan ha odlats vare sig på Karl Oskars födelsegård Korpamoen eller i Minnesota i mitten av 1800-talet?

Jag hade vid den tiden faktiskt inte läst utvandrareposet. Men en annan historia med koppling till biologiskt kulturarv hade jag ändå fått med mig därifrån. Jag hade hört historien om astrakanapeln som såddes på det nya bostället i Amerika – och att Kristina till slut fick smaka på astrakanäpplet. Eftersom jag börjat ympningsförsök på vårt sommarställe på Norröra hade jag lärt mig grunderna. Bland vildaplarna på tomten fanns både riktigt bittra surkart och vissa som, även om de också var sura, ändå närmade sig riktig äppelsmak. Många av dem var förmodligen frösådda från andra äppelträd. Men jag fattade att det bara var genom att ympa som man kunde få riktiga äpplen. En vän hjälpte mig att ympa inköpt ympis från Transparente Blanche på en vildapel och där kunde vi efter några år njuta av frukterna i augusti och gör så än idag.

Men hur fick utvandrarerna med sig Ast-

rakan från Sverige till det nya bostället i Amerika? Efter det jag lärt om kasjurererna misstänkte jag förstås att Moberg även här hade skarvat. Var både kasjurererna och astrakan exempel på bristande källforskning från Mobergs sida? Den kritiken kom genetikprofessorn K.G. Luning med i Svenska Dagbladet den 17 oktober 1995 när historien om astrakanäpplena dök upp igen i samband med musikalerna Kristina från Duvemåla. Rubriken på Luningens inlägg var ”Vilhelm Mobergs astrakan långt bortom biologins lagar”.

Under en sjukdomsperiod vintern 2022-2023 hade jag möjlighet att fördjupa mig i utvandrareposet som talbok. Jag hade också då från Torun Zachrisson fått en uppsats, som hennes far Sune Zachrisson skrivit om Vilhelm Moberg och astrakanäpplet.

Astrakanäpplena följer oss i de tre sista delarna av utvandrareposet. I *Invandrarna* har Karl-Oskar och Kristina bosatt sig vid Ki-Chi-Sagasjön. Kristina längtar hem och i minnesbilderna hemifrån återkommer flera gånger astrakanen som stod vid gaveln i hennes barndomshem.

I slutet av *Invandrarna* skriver så Karl-

Oskar hem till Sverige och ber dem sända kärnor från astrakanapeln i Duvemåla. I *Nybyggarna* har Karl-Oskar planerat kärnorna och astrakanträdet skjutit skott. Några grannar kommer förbi och varnar för att det kan bli någon annan sorts frukt på apeln när man sätter kärnor. Kristina svarar – ”Ja. Då kan bli suräpplen, ibland. Vi får si!” Ingen visste om det skulle bära riktiga astrakaner. ”Men inte ville hon tro, att det efter goda astrakan-kärnor från Sverige skulle växa upp en simpel sur-apel i Amerika.”

Så en vår blommade Kristinas astrakan-apel för första gången. Astrakanen blom- made ännu några år, men frosten gjorde att blommorna inte utvecklades till fruk- ter. Kristina vårdade trädet och grävde flera gånger omkring astrakanapeln. I *Sista brevet till Sverige* blommar astrakanen för fjärde gången och ger till slut frukt. Grenarna hänger nerböjda under tyngden av frukter, stora som barnhuvu- den. När Kristina ligger på sin dödsbädd ger Karl-Oskar henne ett äpple och Kris- tina försöker smaka men dör innan dess. ”Det stora äpplet rullade långsamt utför täckets sluttning och föll med en duns ner på golvet invid sängen.”

Pomologen Görel Näslund skrev i *Dagens Nyheter* 1997 och försvarade Vilhelm Mobergs användande av astrakanen. Han hade inte som genetikprofessorn skrivit begått ett fundamentalt fel. Moberg tog reda på allt om äpplen innan han satte sig ner och skrev. Han inhämtade infor- mation från Olof Selling på Riksmuseet. Kärnsådd av astrakaner kan verkligen ge förvillande lika frukter. Som framgår av *Nybyggarna* var Moberg väl medveten om att det fanns en risk för suräpplen men att det också fanns en chans till astrakanlik avkomma. Han utnyttjade detta skickligt i sin skildring av vad som sked- de hos Karl-Oskar och Kristina i Min- nesota. Vetskapen om att det kunde bli suräpplen, grannarnas misstro och så till slut Kristinas försök att smaka och hur hon förstår att äpplet var från hennes träd som hon vårdat så ömt.

En av de kända förebilder som man vet att Moberg haft för sina romaner var äp- pelodlaren Andrew Peterson från Ydre. I sin dagbok från Amerika på 1880-ta- let berättade han om sina äppelodlingar.

Paralleller mellan utvandrareposet och Petersons dagböcker har studerats av Roger Earl McKnight. Andrew Peterson beställde ympkvistar från Sverige med båt och sådde alltså inte äppelfrön. Det måste Moberg känt till. Allt talar alltså för att Moberg medvetet valde frösådden för att skapa en extra spänning i berättel- sen. Sune Zachrisson publicerade 2002 uppsatsen ”Vilhelm Moberg och astrakanäppet”. Där citerar han hortonomen Anton Nilsson som berättat följande för Zachrisson i fruktträdgården på Nordiska museets Julita: ”Moberg hade egentligen inte alls så fel som han anklagas för. Ast- rakanerna, för de är flera, har just egenhe- ten att ge en astrakanliknande avkomma i många fall. Det kan vara antingen en slags dominant egenskap som slår igenom el- ler i vissa fall vara fråga om självbefruk- ning”. Moberg var alltså välinformerad och använde medvetet osäkerheten om astrakanerna som ett tema i romansviten.

Men hur var det nu med kasjurererna? Jag lyssnade igenom romansviten som talbok och hörde inget om kasjurer. Men jag kunde också söka mig igenom textfilerna som följde med på telefonen tillsammans med talböckerna. Ingenstans kunde jag hitta ett spår av kasjurererna. Varifrån kom då påståendet att kasjurererna förekom i utvandrareposet? Jag vände mig till Bir- gitta Eriksson, länsantikvarie i Kalmar län och hon kollade med de andra små- ländska länsstyrelserna. Det fanns inget i deras diariéer som tydde på att de varit inblandade i beslutet att göra kasjurer- na till Smålands landskapspotatis 2007. Trädgårdskonsulent Magnus Engstedt på Länsstyrelsen i Jönköpings län, som var delaktig i framtagandet av landskapspo- tatisen 2007 kunde inte heller förklara var- ifrån kopplingen mellan kasjurererna och Mobergs utvandrarepos hade kommit. Och potatissamlaren Torvald Fält i Malm- bäck som var upphov till den här histori- en genom ett ge utsäde till kasjurererna till Stensjö by visste inte heller varifrån på- ståendet om utvandrareposet kom ifrån.

Min ursprungliga skepsis mot Mobergs kunskap om potatis- och äppelsorter var alltså ett felaktigt spår. Ingen skugga över Vilhelm Moberg vare sig vad gäller ast- rakan eller kasjurer. Vad gäller astrakan hade han satt sig ordentligt in i möjlighe- ten till att frösådda äpplen ofta blev sura,

men att chansen fanns att de kunde ge astrakanliknande avkomma. Hur kasju- rena knöts till Moberg är inte utrett, men allt talar för att det är en på internet ofta upprepad lögn. Jag har hittills inte hittat något som tyder på att Moberg nämnt dem i någon av sina skrifter.

Mats Widgren

Litteratur

Lüning, K.G. 1995. Vilhelm Mobergs astrakan långt bortom biologins lagar. *Svenska Dagbladet*, 17 oktober 1995.

McKnight, Roger Earl 1974. Mobergs invandrarromaner och Andrew Petersons dagböcker: en studie över inflytande och paralleller. University of Minnesota. <http://andrewpeterson.se/wp-content/uploads/2019/04/studie-over-inflytande-och-paralleller-doktorsavhandling-r-mcknight-1974.pdf>

Moberg, Vilhelm 2020 (1949). *Utvandrarna*. Albert Bonniers Förlag

Moberg, Vilhelm 2020 (1952). *Invandrarna*. Albert Bonniers Förlag

Moberg, Vilhelm 2020 (1956). *Nybyggarna*. Albert Bonniers Förlag

Moberg, Vilhelm 2020 (1959). *Sista brevet till Sverige*. Albert Bonniers Förlag

Näslund, Görel Kristina 1997 Vilhelm Moberg och astrakanapeln. *Dagens Nyheter*, 9 mars 1997-

Zachrisson, Sune 2002. ”Vilhelm Moberg och astrakanäppet” i *Rådhus, äpplen och rabarber: en vänbok till Sune Zachrisson på 70-årsdagen den 28 januari 2002*. Stockholm:

Nordiska museets förl. s. 219-222.

Författaren: Mats Widgren är professor emeritus i Geografi, särskilt kulturgeografi och ledamot i Vitterhetsakademien. Han är ordförande i skötselrådet för kulturresevatet Stensjö by.

Stensjö by ligger en mil norr om Oskarshamn, ägs av Vitterhetsakademien och omfattar 561 hektar. Det är sedan 2020 kulturresevat. I Stensjö by hävdas trädgårdar, åkrar, ängar, betesmark och skog på det sätt som det gjordes vid förra sekelskiftet (1900). Se mer på www.stensjoby.se